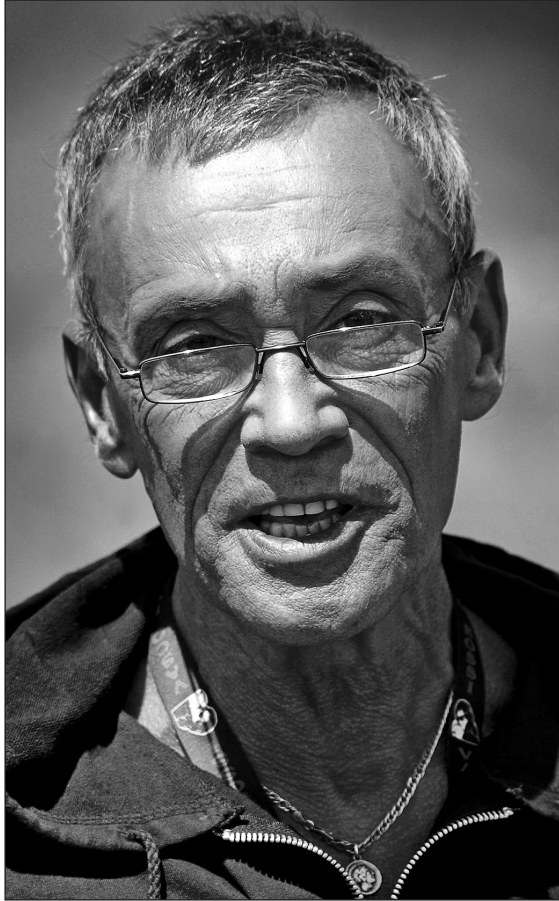

**Stat rosa pristina nomine
nomina nuda tenemus**

Андрій Олегович Добролюбський
(1949–2023)

Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кафедра історії України

АО:
Nomina nuda tenemus

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Одеса
2024

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

М49

Видання рекомендовано Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Протокол №17 від 27 червня 2024 р.

Редколегія:

Головний редактор О. Б. Головка

Ю. А. Добролюбська

О. П. Сєкерська

А. В. Красножон

М 49

АО: Nomina nuda tenemus. Меморіальні читання А. О. Добролюбського. Добірка наукових статей / Колектив авторів за ред. О. Б. Головка; Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024. – Одеса: Бондаренко М. О., 2024. – 208 с. : іл.

ISBN 978-617-8327-84-2

УДК 94(100)(477); 902/904(092)(084)

Макет та дизайн обкладинки:

Д. А. Топал

ISBN 978-617-8327-84-2

© Автори текстів, 2024

© ПНПУ, 2024

Зміст

Андрій Красножон
NOMINA NUDA TENEMUS
(Ми володіємо простими іменами):
пам'яті Андрія Добролюбського
9

Фотоальбом
15

Історія та теорія археології

Євген Борінштейн
МЕНТАЛІТЕТ ОДЕСИТА: ТВОРЧА СКЛАДОВА
АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
27

Юлія Добролюбська
АРХІВНИЙ ФОНД РОДИНИ ДОБРОЛЮБСЬКИХ
32

Андрій Красножон
ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПРИМОРСЬКОМУ БУЛЬВАРІ В ОДЕСІ
36

Валерій Левченко
ПІДГОТОВКА ТА АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
З АРХЕОЛОГІЇ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ІСТОРИКО-
АРХЕОЛОГІЧНОМУ МУЗЕЇ
(друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.)
43

Ірина Немченко
ПОВСТАННЯ ЧИ РЕВОЛЮЦІЯ:
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АРСЕНАЛ ОЛДЖЕРНОНА СІДНЯ
51

Світлана Паламарчук
КУЛЬТУРНИЙ ВСЕСВІТ АНДРІЯ ДОБРОЛЮБСЬКОГО
55

Павло Тоцький
КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ
63

**Археологія та історія доби каменю –
раннього залізного віку**

Наталія Бурдо
ДОМЕСТИКАЦІЯ КОНЯ. ДЕ, КОЛИ, ХТО І НАВИЩО?
72

Оксана Вар'ян
В ПОШУКАХ ІДЕАЛУ: ВЗІРЦЕВИЙ ГРОМАДЯНИН У КОЛЕКТИВНИХ
УЯВЛЕННЯХ АФІНЯН КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ
78

Михайло Відейко
¹⁴C ДАТИ ТА АБСОЛЮТНА ХРОНОЛОГІЯ КУКУТЕНІ-ТРИПІЛЛЯ:
ЩО І ЯК НАСПРАВДІ МИ ДАТУЄМО?
85

Світлана Іванова
НАРОДЖЕННЯ КУРГАНУ: ПРО ПОЧАТОК НОВОЇ ПОХОВАЛЬНОЇ
ТРАДИЦІЇ АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ
91

Олег Савельєв
ДО ПРОБЛЕМИ ФІНАЛЬНОГО ЕТАПУ ІСТОРІЇ ТІРИ
100

Валерій Топчий
КСЕНОФОНТ АФІНСЬКИЙ: СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
Й ПОЧАТОК ВІЙСЬКОВОЇ КАР'ЄРИ
109

Генадій Тощев, Світлана Андрух
ДОСЛІДЖЕННЯ МАМАЙ-ГОРИ

113

Юрій Чернієнко
ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЩОДО ПРЕІСТОРИЧНИХ ЖИТЕЛ
ЗЕМЛЯНКОВОГО ТИПУ

119

Анастасія Ягупова, Олена Секерська, Сергій Маєвський
ВИПАДКОВА ЗНАХІДКА ТЕРАКОТ
НА НІКОНІЙСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

128

**Археологія та історія Середньовіччя
та Нового часу**

Serghei Agulnikov
THE NOGAI BURIAL MOUNDS IN SOUTHWEST BUDZAK

134

Ігор Бруяко
ГОРОДИЩЕ КАРТАЛ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОГО
НОВОГО ЧАСУ (ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

141

Олександр Головко
КОНФЕДЕРАЦІЯ «ЧОРНИХ КЛОБУКІВ» НА ПІВДЕННОМУ КОРДОНІ
РУСІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.).

147

Наталія Діанова
ЄВРЕЙСЬКИЙ ФАКТОР В ІСТОРІЇ ОДЕСИ XIX СТ.

153

Віктор Савченко
ДО ПИТАННЯ КЕЛЬТСЬКОЇ «ПРИСУТНОСТІ» В УКРАЇНІ

158

Секерська Олена
КОНІ ІЗ ПОЛОВЕЦЬКИХ ПОХОВАНЬ БІЛЯ С. ВИНОГРАДНЕ
ТОКМАЦЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

164

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Денис Бондаренко
ЩЕ РАЗ ПРО КОЛЕКТИВНЕ СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПОХОВАННЯ
НА О. БЕРЕЗАНЬ

169

Вадим Чепіженко
ТРАГІЧНА ІСТОРІЯ ЕЛІС НОРФОЛКСЬКОЇ,
АБО ЯК БЕЗКАРНО ВБИТИ ОНУКУ КОРОЛЯ?

174

Додаток

Хронологічний покажчик друкованих праць
доктора історичних наук,
професора Андрія Олеговича Добролюбського
Укладач – Ю. А. Добролюбська

183

КАРДИНАЛ РІШЕЛЬЄ І ГАЛЛІКАНІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВОЮ

Павло Тоцький
вільний дослідник

Анотація. Концепція офіційного галліканізму за своєю суттю в трактуванні кардинала Рішельє є відбиттям його політики формування та зміцнення системи французького абсолютизму. В цьому сенсі галліканізм як церковна організація виступає як правовий інститут та ідеологічна інституція французької монархії. Серцевиною цієї політико-правової концепції є принцип *raison d`etat*, класично обґрунтований кардиналом.

Ключові слова: галліканізм, абсолютизм, Рішельє.

Abstract. *The concept of official Gallicanism in its essence in the interpretation of Cardinal Richelieu is a reflection of his policy of forming and strengthening the system of French absolutism. In this sense, Gallicanism as a church organization acts as a legal institution and an ideological institution of the French monarchy. The core of this political and legal concept is the principle of *raison d`etat*, classically justified by the cardinal.*

Key words: Gallicanism, absolutism, Richelieu.

Одним з інститутів права та політики французької феодальної держави, а також напрямком політичної думки країни в XVI–XVIII ст. був офіційний галліканізм. Головним суб'єктом його дії виступає національна католицька («галліканська») церква як релігійна громада, один з феодальних монополістів-власників землі, а також дуже важлива частина державного апарату.

Ще з часів Хлодвіга монархи Франції намагалися для підвищення ролі своєї влади використовувати національну католицьку церкву як могутнє знаряддя політики та соціального примусу [1]. В певних політичних ситуаціях вони використовують і авторитет Ватикану, в той же час категорично відкидаючи його ультрамонтанські тенденції та претензії на теократію у межах Європи, або навіть всього світу. Про це красномовно свідчить церковна політика Карла Великого [2], історія Авіньйонського «полонення пап» [3], «Прагматична санкція» Карла VII [4], Болонський конкордат Франциска I, укладений ним в 1516 році з папою римським Левом X [5]. Цей документ надав королю право призначення на вищі церковні посади, перетворюючи церкву в державну установу, а її доходи в доходи дворян-

ства та короля. З XVII ст. у французькому законодавстві діє відома юридична формула: «Король є імператором у своєму королівстві» [6].

Арсенал багатівікових юридично-політичних норм та традицій, заснованих на римському праві, носієм яких була церква, дуже сприяв підвищенню авторитету королівської влади.

Про це свідчать середньовічні хроніки і документи, а також тексти філософських трактатів французького Просвітництва.

Королі Франції у XVI–XVIII ст. продовжували курс, намічений в Бононському конкордаті Франциска I на перетворення церкви в органічну структуру абсолютизму. Наступники Франциска I були досить послідовні в цій справі. В першу чергу це стосується Генріха IV, і, особливо кардинал Рішельє, який можливо є найбільш реалістичним творцем соціальної практики і теорії офіційного галліканізму як одного з інститутів політики французького абсолютизму.

В загальному аспекті характеристики кардинала як політика зазначимо, що він є однією з знакових фігур не тільки історії Франції, але й всього світу.

Варто мабуть, хоча б і стисло, сказати декілька слів про початок політичної кар'єри цієї видатної особи.

Вперше талант Рішельє як політика проявився у Генеральних Штатах 1614 року, де молодий та енергійний єпископ зарекомендував себе як переконаний прихильник централізації держави. Виходець із збіднілого провінційного дворянства, Рішельє послідовно виступав за зміцнення королівської влади. Його дуже ділові та красномовні промови в Генеральних Штатах привернули пильну увагу королівського двору, що сприяло його швидкій кар'єрі.

Близкучий талант державця та адміністратора, майстра політичної інтриги, видатні якості дипломата та військовика приводять Рішельє до влади. В 1616 році його введено до складу державної ради. Шість років опісля за поданням короля Ватикан надає йому сан кардинала [7]. І, нарешті, в 1624 році Людовик XIII призначає його прем'єр міністром і головою державної ради Франції [8]. З того часу протягом 18 років її доля була тісно пов'язана з діяльністю Рішельє. Кардинал дійсно став великим державним діячем свого часу, визнаним теоретиком французького абсолютизму, який досяг при ньому свого розквіту.

В межах свого невеличкого наукового есе ми звичайно не ставимо своєю задачею огляд всієї діяльності великого кардинала, обмежуючись лише аналізом його поглядів стосовно взаємодії церкви та світської влади, галліканської моделі управління державою.

Загальна проблема державного суверенітету і управління державою в інтерпретації Ж. А. Рішельє, як і інших апологетів офіційного галліканізму зводиться до питання про верховенство королівської влади в суспільстві і державі.

Raison d'Etat – ідея супрематії влади монарха проходить червоною ниткою через весь зміст «Тестаменту» («Політичного заповіту») Рішельє, теоретичного спадку міністра-кардинала [9]. Порушення волі монарха за думкою фундатора галліканізму є одночасно соціальним відхиленням, церковним гріхом, а в силу цього і державним злочином [10].

З самого початку своєї діяльності як глави французького уряду кардинал послідовно дотримувався цього курсу. Він вступив в управління державою в період, коли великі феодали, губернатори та гугеноти робили активні спроби повернути собі минулі вольності. В «Тестаменті» Рішельє, звертаючись до монарха Франції, писав про це так: «Коли ви, ваша величність, вирішили надати мені одночасно і доступ до ваших рад і виявили мені велике довір'я в управлінні вашими справами, я мушу сказати, що гугеноти з вами поділяли державу, вельможі поводити себе так, немовби вони не були вашими підданими, а наймогутніші губернатори провінцій почували себе на своїх посадах справжніми государями» [11].

Ведучи боротьбу за зміцнення абсолютистського режиму Рішельє залізно рукою придушував всіх, хто намагався стати на його шляху. Про це свідчить багато заходів його уряду. Кардинал жорстоко розправлявся з феодалами-змовниками та придворними інтриганам, які діяли всупереч намірам центральної влади.

Всесильний міністр не зупинявся ні перед чим. Багато представників вищої феодалної знаті було усунене від двору, страчено або посаджене до в'язниці. Репресії торкнулися навіть матері короля – Марії Медичі та його брата Гастона [12].

Закон Рішельє про знищення замків викликав феодалний заколот у Лангедоці на чолі із його губернатором Монморансі. За наказом кардинала заколот було придушено, а Монморансі страчено. Система інтендантів, введена ним у провінціях зробила владу губернаторів символічною [13].

В сфері судової влади Рішельє ламає опір старих судових парламентів цілком підкоривши їх королівській адміністрації [14].

Особливу увагу в системі державного управління знаменитий політик Франції приділяє церкві. Саме вона виступає в його трактуванні центральною ланкою системи галліканізму – ідеологічного обґрунтування богообраності і життєздатності французької монархії.

Така позиція кардинала мала певне об'єктивне підґрунтя якщо взяти до уваги деякі історичні обставини і стереотипи уявлення переважної більшості французів про державу та монархію дореволюційного періоду.

Поняття національної держави асоціювалося як для Рішельє, так і для основної маси французів його часу, з трьома найважливішими реаліями тодішнього соціального життя Франції – королем, країною, нацією [15].

Синтез цих трьох складових формував за думкою кардинала, творця галліканської концепції, духовну єдність, субстанцією якої є образ короля. В своїй теоретичній думці він робив особливий акцент на органічну єдність трьох основ світосприйняття держави: релігійно-конфесійній, тлумаченій в душі національної згоди віруючих французів, а також станovo-феодальній й римсько-правовій. В ідеалі Рішельє хотів прийти до всеосяжної формули галлікансько-католицької уніформації населення країни як вірних підданців богобраного монарха [16].

Цей омріяний ідеал був притаманний і політичним спадкоємцям Рішельє – єпископу Боссюе та Людовіку XIV [17]. Проте на відміну від останніх, які не гребували в своїй релігійній політиці занадто брутальними методами (скасування в 1685 Нантського едикту тощо) герцог-кардинал в певних випадках йшов на компроміс, виявляючи елементи релігійної толерантності до протестантів та іудеїв.

Жорстоко придушивши в 1628 році гугенотську республіку на Півдні Франції, останній уламок і осередок феодального сепаратизму в країні, Рішельє обмежився лише знищенням військової сили та політичної організації кальвіністів [18].

Як мудрий державний діяч він розумів, що засоби конфесійного геноциду застосовані проти релігійних переконань гугенотів не приведуть до добра французьку державу. Після падіння в результаті тривалої облоги головної твердині гугенотів – Ла-Рошелі король за наполяганням Рішельє видав в 1629 році «Едикт милості», в якому підтвердив право гугенотів на віросповідання своєї релігії та їх майнові права, підтвердивши таким чином ту частину Нантського едикту 1598 року, де говорилося про право на релігійні переконання [19].

Гнучка позиція Рішельє по відношенню до гугенотів значно послабила їх опозиційність до держави, сприяла збереженню в країні духу певної релігійної толерантності, що мало неабияке значення в сферах торгівлі, промисловості, ремесла, різних ланок розвитку інтелектуальної культури країни, структури збройних сил тощо [20].

Кардинал зберіг право віросповідання і для лютеран Ельзасу та французьких іудеїв. Можна вважати його гідним наступником великого ми-

ротворця Франції – Генріха IV. В плані порівняння можна зауважити, що наступні фундатори галліканізму знехтували уроки дипломатії Рішельє. Якщо Мазаріні ще продовжував курс свого попередника стосовно віротерпимості, то Боссює та Людовік XIV відміною Нантського едикту довели країну до глибокої соціальної кризи. Чого тільки варта цифра в 400 тисяч емігрантів – гугенотів [21].

Людина безумовно віруюча, палкий прибічник національної церкви кардинал папського Риму Рішельє аж ніяк не претендував на роль релігійного фанатика не тільки в внутрішній політиці, але й в зовнішній. Кардинал категорично відкинув ультрамонтанські претензії Ватикану та імператорські зазіхання Габсбургів. У боротьбі проти цього католик Рішельє йшов на укладання союзів та політичні контакти з протестантами Швеції та Німеччини, мусульманською Портою, православною Московією та колами українського козацтва [22].

В своїй концепції офіційного галліканізму Рішельє вважає аксіомою для французької держави претендувати як на свої природні кордони на межі колишньої римської Галлії [23].

Кардинал зазнав певного впливу політично-філософській ідей Відродження та класицизму і намагався дати певне раціональне обґрунтування суверенітету монархічної влади. Слідом за Ж. Боденом, він вважав, що суверенітет для монарха Франції це можливість самостійно вирішувати всі справи держави незалежно від будь-якої іншої влади – внутрішньої чи зовнішньої. Разом з тим, він наполягає на інституційно-правових рамках влади короля, вказуючи на те, що монарх може йти на порушення закону тільки в надзвичайних обставинах [24].

Хоч у нас нема рації вважати французьку державу доби Рішельє правовою, як це роблять деякі західні історики [25], все ж слід сказати, що за деякими типологічними рисами вона наближалась до її моделі.

Державно-юридична візія ознак державності Франції для кардинала це:

- 1) Публічна влада країни, в основі якої лежить союз світської влади монарха і підлеглої йому національної (галліканської-французької католицької) церкви;
- 2) Поняття суверенітету як дієздатності і правоздатності суверена країни (формулювання Ж. Бодена і власне тлумачення Ж. А. Рішельє) [26];
- 3) Територіальний розподіл та адміністративна структура керування населенням на основі традиційних станових інститутів та адміністративно – правових новацій абсолютизму.

Щодо останнього з компонентів, зазначених вище, внесемо певну ясність як це виглядає в галліканській концепції Рішельє.

Соціально-правовий сенс зазначеної ознаки полягає фактично в тому, що тут територія розглядається не тільки як земля, але й як комплекс відносин між людьми з приводу цієї землі, як це цілком слушно констатував в свій час історик-франкознавець Я. М. Захер [27].

Так чи інакше про це в своєму «Тестаменті» говорив і Рішельє. Виходячи з ідеї власності він проголошує її батьківщиною всіх станів Франції, фактично визначаючи приватновласницький характер французького абсолютизму. Гарантом у проблемах володіння територією, виходячи з інтересів земельних монополістів – панівних станів країни-дворянства та духівництва, він оголошує короля. Сакралізований церквою монарх, хоч і не є верховним власником землі, як у країнах Сходу, набуває статусу загальноновизнаного арбітра у вищезгаданих проблемах [28].

Система королівської адміністрації (світської та церковної) спирається на норми звичаєвого (кутюрного) та римського права. Уніфікація права, як це відбувається вже за добу французької революції 1791, за часів Рішельє ще неможливе.

Однією з головних причин цього є відсутність в цей час вільного ринку продажу землі і феодална монополія на неї. Французька буржуазія, як показали релігійні війни XVI ст. та Фронда, поки лишається класом в собі, а не для себе [30].

Проте капіталізм вже наступає в сфері соціального та економічного життя, що змушує уряд Рішельє йти на такі новації як деяке обмеження земель церкви, кількості монастирів, діяльності інквізиції, введення інституту провінційних інтендантів, протекціонізм в промисловості, колоніальна експансія, заходи в сфері культури та науки [31].

Як вже вказувалося вище, Рішельє надавав виняткову роль церкві в державі як соціальній структурі та політико-правовій інституції. Звивши супрематію Риму до суто формальної атрибутики, він цілком підкорив церкву інтересам абсолютистської держави, руйнуючи в ній нанівець рудименти феодалної анархії. За переконанням кардинала духівництво було тільки різновидом державних урядовців в рясах, а не якоюсь незалежною від держави силою. Разом з тим, він підкреслював в своєму «Тестаменті» такі базові ознаки її діяльності, як:

- 1) Роль церкви як ідеологічного апарату держави для існування станового ладу;
- 2) Соціальну активність кліру як апарату примусу та духовної цензури суспільства;
- 3) Взаємне санкціонування монархією та державою правових актів, що надавало їм загальнообов'язкову силу для всієї країни;

4) Наявність особливої фінансової бази церкви, яке складалося з різних видів феодалної решти, що повинно було контролюватися державою і йти не тільки на утримання самого кліру, але й для певних потреб держави [32].

Обмеживши певні матеріальні апетити верхів церкви, Рішельє все-таки не зміг позбавити її значення як держави в державі. Такий стан речей існував аж до Великої революції у Франції. Проте курс Рішельє на централізацію держави об'єктивно спирався на елементи капіталістичного прогресу, що неминуче повинно було привести к краху систему офіційного галліканізму, ведучою ланкою якої був клір.

Це бачили і представники феодалної реакції, які закидали Рішельє у «провину» що він згубив стару «готичну» Францію, країну світських феодалів, магнатів і церковних сеньйорів. Про це, наприклад, прямо писав в XIX ст., епігон феодалної старовини А. де Вінї в своєму романі «Сен-Мар» [33].

Але вірно і те, що в першій половині XVII ст. політика Рішельє, яка спиралась хоч і на дуже мінливий соціальний консенсус у суспільстві, пов'язаний з капіталістичним процесом, мала і певне позитивне значення для країни, укріплення її державності, остаточного формування французької нації. Концепція галліканізму кардинала, хоча її квінтесенція про перманентність абсолютизму у Франції не витримала перевірки часом, дала деякі елементи історичного реалізму для наступного розвитку політичної філософії у Франції доби не тільки класицизму, але й епохи Просвітництва.

Список використаних джерел

1. Ле Гофф Ж. Людовик XIV Святой. Москва: Ладомир, 2001. С. 320–330.
2. Джеджула К. О. Історія Франції. Київ: Радянська школа, 1954. С. 44–45.
3. Моруа А. История Франции. Москва: КоЛибри, 2007. С. 43–44.
4. Там само, С. 115.
5. Там само, С. 142–143.
6. Bossuet J. B. Defense de la celebre Declaration de la celebre Declaration de l' Assemblée generale de Clerge du France du 19 mars 1682. Bruxelles, 1843, T. 1. 422 p.
7. Леви Э. Кардинал Ришелье и становление Франции. Москва: АСТ, С. 19.
8. Кнехт Р. Ришелье. Ростов н/Д.: Изд-во «Феникс», 1997. С. 46.
9. Ришелье Ж. А. Политическое завещание. Москва: Ладомир, 2008. С. 154–204.
10. Там само, С. 211–215.
11. Там само, С. 79.
12. Моруа А., там само, С. 212–213.
13. Ришелье Ж. А., там само, С. 155–157.

14. Там само, С. 149–150.
15. Ришелье Ж.А., там само, С. 205–206; Bossuet J. B. Discours sur l'histoire universelle. Bruxelles, 1843. Т. 1; Монтескье Ш. О духе законов. Избранные произведения. Москва, 1901. С. 159–734.
16. Richelieu J. A. Testament politique d'Armand du Plessis, cardinal duc de Richelieu. Amsterdam, Deshordes, 1688. Partie 1. P. 168–171.
17. Bossuet J. B. Correspondance. Paris: Hachette, 1909. Т. 1. P. 58–69; Лысяков В. Б. Людовик XIV о государстве и монаршей власти. Новая и новейшая история. 2002. №3. С. 186–193.
18. Леви Э., там само, С. 155.
19. Джеджула К. О., там само, С. 115.
20. Там само, С. 117.
21. Моруа А., там само, С. 247.
22. Леви Э., там само, С. 227–259.
23. Ришелье Ж. А., там само, С. 241–251.
24. Эльфонд И. Я. Учение о «божественном праве» государей во французской доктрине абсолютизма 2-й половине XVI в. Средние века. Вып. 58. 1995. С. 172–178; Ришелье Ж. А., там само, С. 239–300.
25. Methivier H. La France de Louis XIV: un grand regne? Paris: Presses Universitaires de France, 1975. 144 p.; Медушевский А. Н. Абсолютизм XVI–XVIII веков в современной западной историографии. Новая и новейшая история. 1991. №3. С. 24–25.
26. Ришелье Ж. А., там само, С. 211–214.
27. Михайлов Я. (Я. М. Захер) Великая французская революция и церковь. Т. 1. Москва, 1931. 274 с.
28. Ришелье Ж. А., там само, С. 152–154.
29. Малов В. Н. Ж. Б. Кольбер. Абсолютистская бюрократия и французское общество. Москва: Наука, 1991. 240 с.; Люблинская А. Д. Французский абсолютизм первой трети XVII века. Москва–Ленинград, 1965. 370 с.
30. Копосов Н. Е. Абсолютная монархия во Франции. Вопросы истории. 1989. №1. С. 25–45; Чудинов А. В. Старый порядок во Франции и его крушение. Москва: Российский гуманитарный научный фонд, 2013. 180 с.
31. Джеджула К. О., там само, С. 114–117.
32. Ришелье Ж. А., там само, С. 91–131.
33. Виньи А. Сен-Мар. Москва: Правда, 1990. 576 с.

Наукове видання

**АО:
Nomina nuda tenemus**

Меморіальні читання
А. О. Добролюбського

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 27.06.2024 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Alegreya
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,1. Наклад 100 прим.
Зам. № 1706/1

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні «Апрель»
ФОП Бондаренко М. О.
65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
Тел.: +38 (048) 703 11 86
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014